

עלילת הרעש

ניגון מסיני. הציור "כל נדר" מאת הצייר משה מאוריצי (מאוריצי) גוטליב

אם במשך שנים שמענו על 'עלילות דם', הגיע הזמן להכיר את 'עלילת הרעש' | במשך יותר מאלף שנים האשימו הנוצרים של אירופה את היהודים בכך שהם מרעישים ומייללים | מה שהתחיל בימי הראשונים, נמשך עד לתזמורת המפורסמות של לא הושר הצליל האחרון

הרב נועם פלאי

הלצה יהודית עתיקה מספרת על דיאלוג שהתקיים בין רב יהודי לכומר נוצרי: "כבוד הרב, יש לי שלוש קושיות על המנהגים היהודיים", פתח הכומר. "ראשית: מדוע ליהודים יש בת-כנסיות פשוטים כל כך, בעוד לנו, הנוצרים, יש כנסיות מפוארות, בעלות תקרה גבוהה, ויטראז'ים וציורי-פרסקו צבעוניים? שנית, מדוע התפילות שלכם כה רועשות – אתם צועקים, בוכים, ותוקעים בשופר, בעוד אנו מתפללים בשקט ובצורה מכובדת? ושלישית – מדוע ההלוויות שלכם מלאות דחיפות ואי-סדר, ולא מתקיימות בצורה מאורגנת ונעימה כמו אצלנו?"

"פשוט מאוד", ענה הרב בחיוך. "לגבי השאלה הראשונה – אתם מתייחסים אל בורא העולם כמו זרים רחוקים, אתם מאפשרים לו להתארח רק בטרקלין המפואר. אנחנו, לעומת זאת, כמו בנים. אין לנו בעיה לארח אותו גם בחדרים הפרטיים, שהם פחות מפוארים... "כך גם לגבי הצעקות. אלוקינו בשמים ואנחנו זועקים אליו. לעומת זאת אלוהיכם עץ ואבן שתלוי על הקיר –"ומה עם הלוויות?" הקשה הכומר.

"טוב, בנוגע לזה אתה כנראה צודק. גם אני הרבה יותר אוהב את ההלוויות שלכם."

זו שמעת אולי בדיחה אירונית פשוטה, אבל כדרכן של הלצות, יש בה גם אמת. היא מצביעה על אחת הסוגיות הכי נפיצות במערכת היחסים הקלוקלת שהתקיימה במשך מאות שנים בין יהודי אירופה לשכניהם הנוצרים, בפרט בארצות אשכנז ומערבה מהם.

אם עד היום שמענו רבות על עלילות דם שבהן הואשמו היהודים – הגיע הזמן לדבר על 'עלילות הרעש'. כן, היה דבר כזה.

הנאצים דורשים שקט

ובכן, מהי עלילת הרעש? אצל רוב האנשים, המוזיקה לא נחשבת כדבר שראוי ליחס לו יותר מדי משמעות. אבל מלמד שלפעמים למוזיקה, ובעיקר לאופן שבו היא נתפסת, יכולות להיות משמעויות מרחיקות לכת על עיצוב ההיסטוריה. אם לסכם בכמה מילים, הנוצרים של אירופה סברו שהיהודים עושים הרבה מדי רעש. הניצנים הראשונים של העלילה הזו מתחילים בראשית תקופת הראשונים. הם תפחו וקיבלו ממדים מסוכנים בראשית האלף השני – בימי 'מסעות הצלב', מהזוועות הכי גדולות בתולדות היהדות.

ובתוך כל זה מתנגנת מוזיקה. זה לעומת זה. מצד אחד מתפתחת נעימת תפילה נוצרית בכנסיות, וממש במקביל הנוצרים ה'אננים' מפתחים סלידה אנטישמית מחליאה ממנגינות התפילה היהודיות.

ואם במשך שנים הכיסוי לעלילה הזו היה על רקע דתי, בתקופה המודרנית – המאה השמונה-עשרה ואילך למניינם – השנאה המשיכה והחליפה כיסוי. בימי האמנציפציה, היהודים קיבלו הזדמנות להשתלב בעולם המוזיקלי המתחדש של אירופה.

ופתאום היו כמה אנשי רוח גויים, שהתחילו להביט בעין חיובית יותר על הניגונים היהודיים. למשל הסופר הרוסי לב טולסטוי שטען שנעימת 'כל נדר' – אולי הניגון היהודי המפורסם ביותר – מהדהד "סיפור קידוש השם

גדול של אומה מוכת-צער". היו גם יוצרים מפורסמים, כמו בטהובן או מקס ברוך ששילבו את משהו מהמנגינה העתיקה – בתוך היצירות שלהם. האחרון אפילו קרא ליצירה אחת שלו: "כל נדרי".

אך הלכה בידוע שעשוי שונא ליעקב. והוא שונא גם את נגינותיו. האנטישמיות החדשה התעטפה בכיסוי של לאומנות קיצונית ופתאום חזרה לה אותה עלילת-רעש נושנה. היהודים שוב הואשמו ב"צרימות" וביצירת "רעשים" שנועדו לחבל בסדר ה"אירופאי" התרבות. הדובר הבולט ביותר של העלילה הזו, היה המלחין הגרמני המפורסם ריכרד ואגנר, שחיברו: "היהדות במוזיקה" העלה מהאוב את אותן טענות ישנות. והפעם העלילה קיבלה תפנית מסוכנת. הנאצים ימ"ש הביאו אותה לתהומות שאיש לא העלה על הדעת.

מתמטיקה של צלילים

וכאן עלינו לסקור ברגע את קיצור תולדות המוזיקה הקלאסית האירופאית. המקורות שלה מגיעים מהכנסיה הישנה שינקה את יסודותיה מתיאוריות יוניות ורומיות. אגדה נוצרית ישנה מספרת על פיתגורס, המתמטיקאי היווני-פיניקי, שגילה את יסודות ההרמוניה כאשר חלף ליד נפחיה והבחין שיש הכאות פטיש של נפחים שנשמעות כרעשים צורמים, ויש הכאות שיוצרות צלילים ערבים.

פיתגורס, שהאמין שהמתמטיקה שולטת בכל, התחיל לחקור את התופעה. הוא גילה שיש יחס בין אורכי המיתרים שהכאה עליהם מולידה צליל, לבין גובה הצליל שמופק מהם. כאשר חוצים מיתר לשניים, גובה הצליל יורד באוקטבה אחת – כלומר, הצליל חוזר על עצמו, אבל בצורה נמוכה יותר. שמירה על מרווחים קבועים, כמו בין מספרים שלמים, בין אורכי המיתרים הולידה צלילים

נעימים שפיתגורס קרא להם: "קונסוננס", בעוד ששבירה שלהם יצרה "דיסוננס" - רעש צורם ולא נעים לאוזן. התגלית הזו, בתוספת העובדה שבני-אדם הם היצורים החיים היחידים שיודעים לייצר הרמוניות מוזיקליות שמבוססות על היחסים המתמטיים הללו, חיזקה אצל פיתגורס את התפיסה שראתה במספרים חזות-הכל, ובהבנתם התגלמות השלמות האנושית.

כיום אנו יודעים שפיתגורס טעה. מחקרים מודרניים גילו שאנשים מעדיפים דווקא סטיות קלות מהמרווחים המוזיקליים שקבע פיתוגרס. אנו נמשכים לחוסר השלימות שבחריגה הזו, ומשתעממים מהסדר המופתי. בנוסף, גילו החוקרים שטענתו של פיתגורס הייתה נכונה (בערך) רק ביחס לכלים שהיו מוכרים בסביבתו. בתרבויות אחרות מצויים כלי נגינה כמו הבונגו, שמולידיים מערכת חדשה של יחסים בין הרמוניה לצרימה.

דבר אחד ברור, הנצרות אימצה את התפיסות הללו. בעיני המאמינים, ההרמוניה ציינה סדר מופתי, שמיימי, שכביכול יוצג על ידי הכנסייה הטמאה. היכולת להנות מאותו סדר-נשגב, וכל שכן לנגן אותו, הוכיחו שהאדם והמקום ראויים לאותו סדר. נגינת הצלילים החדירה ב'מאמינים' את התפיסה שגרמה להם לדבוק ביתר שאת באותה כנסייה.

הכנסייה הקתולית פיתחה ושכללה את העניין באמצעות הלחנת מוזיקות ערבות-לאוזן. הן הושרו על ידי פרחי-כמורה בעלי קולות צלולים שעברו אימון רב, כדי להתאים ולסנכרן את הצלילים. הם היו הראשונים, כך מסתבר, שהכירו בכוחה של המוזיקה לייצר "שטיפת מח".

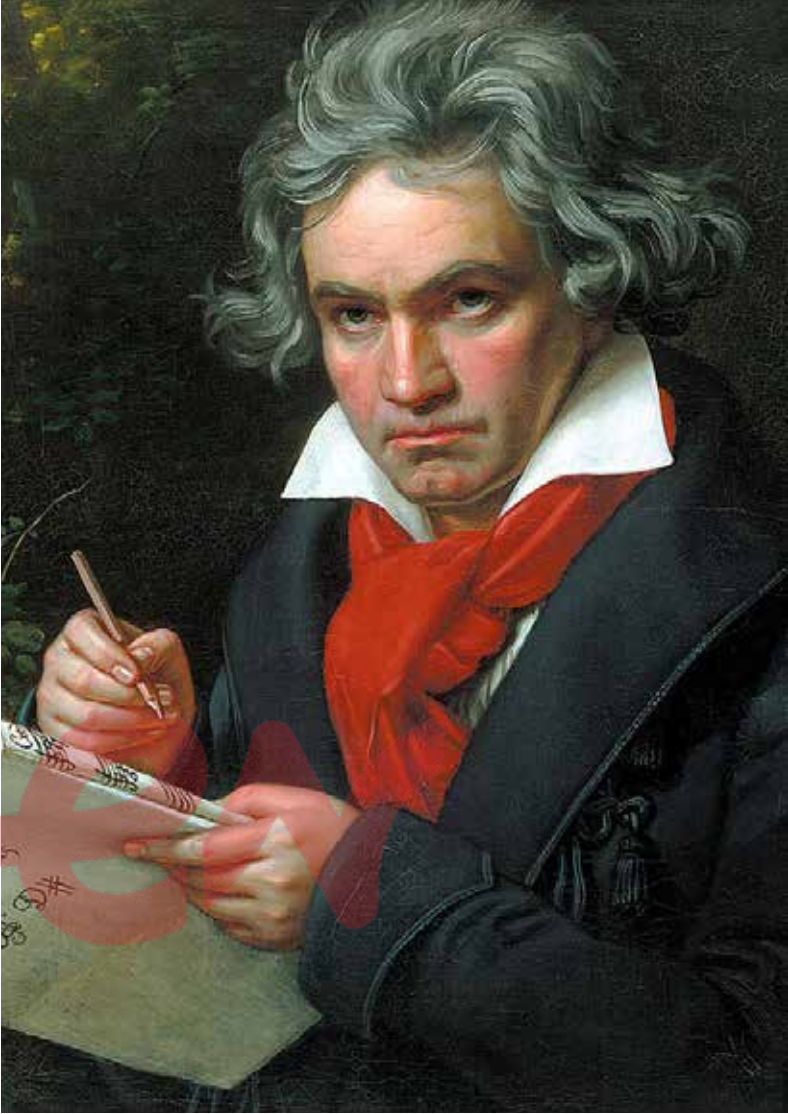
לא בכדי אמר פעם מרן ה'פחד יצחק', רבי יצחק הוטנר זצ"ל, שאם היו הכמרים הנוצריים יודעים כמה טומאה הם מורידים לעולם בצלילי-פעמוני הכנסיות, הם היו מצלצלים בהם כל היום כולו.

ומול התפיסה הזו של "שלמות טבעית", בקעו מבתי הכנסת היהודיים צלילים שנתפסו כיללות מבעיתות שבוקעות משאול-תחתיות. התפילה היהודית לא הושתתה על הרמוניה. מתפללים במניין, אך גם כל אחד לחוד. הם מנגנים איש בקולו, חלקם מדגישים את קולם יותר, אחרים משתהים מעט; הקולות הללו, שבעולם המוזיקה נחשבים ל"הטרופוניים", מתנגשים אלו באלו ויוצרים דיסוננס לעיתים קרובות.

"היהודי", טען המחזאי האנגלי שייקספיר, "אין בו מוזיקה". הוא אדיש, שלא לומר עוין, לאותם צלילים שכל-כולם חסד, חמלה ורחמים. האדישות היהודית לאסתטיקה הזו ביטאה, בעיני הנוצרים, את ריחוקם של היהודים מאלוקיהם, כביכול, והסלידה שלהם מהקאפלות הנוצריות הייתה הוכחה לאכזריות הטבועה בנפשם. "Lärm wie in einet judaeschule" – "רועש כמו בבית כנסת" – הוא ביטוי גרמני נושן שמשמש עד היום ומתאר את הסלידה הגרמנית מטקסי התפילה היהודיים, שנתפסו בעיניהם כרועשים, מלאי יללות ותקיעות שופר וחסרי סדר והרמוניה.

יצירת המלמולים

אגדה נוצרית שנכתבה במאה ה-14 לספה"נ, אך שורשיה בתקופת מסעות הצלב, מייצגת נאמנה את הלך הרוח של 'עלילת הרעש'. העלילה מספרת על נער נוצרי יתום שניגן 'בצורה מופלאה' לחני עבודה זרה נוצריים. כאשר חלף ליד בית כנסת יהודי נחרדו יושביו מאותם "צלילים שמיימיים", והם - כמו בכל עלילת דם טובה - החליטו להרוג את הנער ולהטמין את גופתו. אלא שאבוי

היהודי", טען המחזאי האנגלי שייקספיר, "אין בו מוזיקה". הוא אדיש, שלא לומר עוין, לאותם צלילים שכל-כולם חסד, חמלה ורחמים. האדישות היהודית לאסתטיקה הזו ביטאה, בעיני הנוצרים, את ריחוקם של היהודים מאלוקיהם, כביכול

- הצלילים לא תמו, והנער הקבור המשיך לזמר. צליליו משכו נוצרים-מקומיים, שגילו את מקום קבורתו והוציאו להורג את היהודים.

הסיפור הזה הופך את עלילת הרעש לעלילת דם. אי-המוזיקליות היהודית מתוארת כאן כ"הוכחה" הן לשפלותם של היהודים, והן לאכזריותם, לחוסר היכולת שלהם לשאת את ה"תום" הנוצרי, כביכול.

ומי שניצחו על מקהלת ה"רעש" הזה, היו כמובן אפיפיורים ומלכים, שפעם אחר פעם כינו את התפילות היהודיות כ"יבבות" וכ"נביחות". אמנם תקופת הרנסס החלה לסמן תפנית בעלילה. אך עלילת הרעש לא נמוגה. היא המשיכה להופיע ביצירות נוצריות.

אלא שעששיו, ה"רעש" כבר לא היה תוצאה של ניגוד בין "שלמות" נוצרית לנחיתות יהודית. עכשיו החלו לבחון את הסוגיה במבט קצת שונה. הקולות היהודיים עדיין נשמעו לעיתים קרובות כבכי, אבל הוא לא בהכרח עורר סלידה. 'הבראיסטים' חובבי תנ"ך ויהדות, כמו יוהנס רויכלין או יוהנס בשנשטיין, החלו לדון באופן חיובי בניגונים היהודים או בטעמי המקרא.

אבל רק בתקופה השלישית, החל מהמאה השמונה עשרה למניינם בערך, החלה הנעימה היהודית להיחשב כ"מוסיקה" גם באזניים נוצריות. הסופרת האנגלייה מרי אן (הידועה בשם העט: 'ג'ורג' אליוט') מתארת בספרה "דניאל דרוגדה" את החוויה החיובית של הגיבור ממצלולי בתי הכנסת.

באקלים התרבותי החדש הבכי כבר לא נתפס כעונש נצחי, וההרמוניה לא נתפסה כסדר מופתי ומפעים. החוקיות הנוקשה של המוסיקה הישנה החלה לפנות מקום לביטוי האישי, האותנטי.

באקלים הזה ה"רעש" היהודי, הפך לפתע להתגלמות האותנטיות. הסבל היהודי קיבל משמעות חדשה של התמודדות, ולא של כניעה. כך למשל, אנו מוצאים בדבריו של המלחין ארנסט בלוך, בדברי ההסבר שלו ל"תכנייה לרבעיית המיתרים, 1916':

"חלק I – לאומנטו: ללא ספק בהשראה יהודית. תערובת של מרירות, אלימות וכאב; אל תחששו מעודף הבעה. הגזע החבול העתיק הזה, שאין שיעור לסבלותיו לאורך הדורות! היזכרו בתנ"ך, בלהט מזמורי התהילים... חשבו על אותם ישישים אומללים שבוודאי פגשתם ברחובות... בזקניהם הארוכים, עצובים, מיואשים, מלוכלכים... ואשר מתעורר בלבם עוד שמץ של תקווה – איזו תקווה? כשהם ממלמלים את תפילותיהם בעברית". אבל המתח לא נעלם, הוא רק שינה צורה. האנטישמיות החדשה לבשה גם היא צורה מוזיקלית, ששיאה בא לידי ביטוי בכתביו של וגנר (שבעצמו עבד עם מנצח יהודי) ובסרט התעמולה הנאצי: "היהודי זיס". אמנם זו הייתה אנטישמיות שונה: היהודים כבר לא היו רק "חרשים" לאסתטיקה, אלא נתפסו כאיום שמסוגל "לזהם" את ההרמוניה האירופית. ה"רעש" היהודי לא רק מפריע ל"זמירות הנוצריות", הוא מסכן אותן.

הגירסה החדשה של 'עלילת הרעש', סימלה למעשה גם את השבריריות שלה: בניגון למיתוס הקדום: אין שום אפשרות לבודד את צלילי הכנסייה מצלילי בית הכנסת. צלילים חודרים גם מבעד לקירות. לפעמים הם נאבקים זה בזה, ולפעמים נמהלים אחד בתוך השני.

השנאה האנטישמית החדשה כלפי היהודים נבעה כעת לא רק מהבדלנות שלהם, אלא דווקא מהחשש שהם יתערו וישפיעו על הצלילים האירופיים. הנער היתום מהאגדה הישנה, כבר לא ממשיך לזמר ניגונים נוצריים

לאחר שהורגים אותו. עכשיו הוא חושש שהצלילים שלו יהפכו לצלילים יהודיים.

השיא של העלילה הזאת, הוא ללא ספק: שואת יהודי אירופה.

היה זה רגע מחריד שגם היו בו צלילים. מצד אחד רוצחים חובבי מוזיקה קלאסית 'סדורה', ומהצד השני מלאכים נאצלים שהלכו לדרכם האחרונה בנגינת 'אני מאמין' עתיקה וחודרת.

החמה מול רומי

חשוב להבהיר: עלילת הרעש היא לא עלילה במובן הרגיל של המילה: בדותא שאין בה ממש. המלחמה של הנצרות בצליל היהודי מבטאת התנגשות אמיתית בין קול צלול שצריך להישמע, לבין הרעש שמנסה לטשטש אותו. הגמרא במסכת יומא (כ, ב) מתארת את העולם כזירה שבה שני קולות עולים ומתגברים על שאר הקולות: "מפני מה אין קולו של אדם נשמע ביום כדרך שנשמע בלילה - מפני גלגל חמה שמנסר ברקיע כחרש המנסר באזרים... תנו רבנן: אלמלא גלגל חמה נשמע קול המונה של רומי, ואלמלא קול המונה של רומי נשמע קול גלגל חמה".

בבריאה ישנם שני קולות רועמים שנאבקים אלו באלו: קול גלגל חמה, שבוקע מלמעלה, וקולה של רומי, שפורץ ועולה מלמטה. על הראשון נאמר ש"השמים מספרים כבוד א-ל"; השני מנסה לטשטש את הקול הזה ולמנוע ממנו לחדור לעולם. שתי הקולות הללו שולטים בעולם לא בגלל ההרמוניה הנעימה שלהם, אלא דווקא בגלל היותם "רעש" – קול "מנסר" שחודר ובוקע את הקולות האחרים.

כנגד זה, מצינו שני זמנים שבהם העולם כולו מושחק מכוחו של קול אחר שגובר על שאר הקולות. הפעם הראשונה הייתה במעמד הר סיני, כמו שמבואר בגמרא במסכת זבחים (קטו, א):

"שכשניתנה תורה לישראל היה קולו הולך מסוף העולם ועד סופו, וכל [מלכין] עובדי כוכבים אחזתן רעדה בהיכליהן ואמרו שירה... נתקבצו כולם אצל בלעם הרשע ואמרו לו: מה קול ההמון אשר שמענו, שמא מבול בא לעולם?... אמר להן: כבר נשבע שאינו משחית כל בשר, ומה קול ההמון הזה ששמענו? אמר להם: חמדה טובה יש לו בבית גנזיו שהיתה גנוזה אצלו תתקע"ד דורות קודם שנברא העולם, וביקש ליתנה לבניו, שנאמר: ה' עוז לעמו יתן, [מיד] פתחו כולם ואמרו: ה' יברך את עמו בשלום". הפעם השנייה מבוארת בדברי ישעיהו הנביא:

"והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול ובאו האובדים בארץ אשור והנדחים בארץ מצרים והשתחוו לה' בהר הקודש בירושלים".

שני קולות אלו, ואלו בלבד, גוברים על השאון, על הרעש שעולה מקול המונה של רומי. וכאשר הקול הזה ישמע: "ועולתה תקפוץ פיה" – וסופה שלא תשמיע יותר שוב את קולה לעולם. »

-

בכתבת המאמר נשענתי על הספר 'עלילת הרעש נגד היהודים', מאת פרופ' רות הכהן-פינצ'ובר. הו' מאגנס.

השתמש במלודיות מכל נדרי. הקומפח'טור לודוויג ואן בטחובן

עלילה שהפכה לשואה. כרות סרט התעמולה הנאצי: "היהודי זיס"